

Reflecting Narrations of Muhammad ibn Ibrahim ibn Ishāq Tāliqānī in Narrative Heritage of Sheikh Sadouq

Farhad Ne'mati¹

1. PhD, Department of Islamic Thought Lecture Training, Faculty of Theology and Religious Studies, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: fzm56@yahoo.com

Abstract

The name "Muhammad ibn Ibrahim ibn Ishāq Tāliqānī" is found in some narratives of the works of Sheikh Sadouq, while the early Imāmī narrative and religious sources provided less data about this muhaddith (traditionist/hadith scholar). This study aims to recognize him and explain why Sadouq referred to him in Ray for quoting narratives. Findings show that he was Imāmī and the reports by Sadouq about him are consistent with the narratives of other sources in many cases. Narratives related to theology, ethics, virtues of some months, historical news about the Infallibles (AS), especially Imam Mahdi (AS), some texts of Imams such as Hadith al-Lawh and most importantly the text of Imam Hassan Askari (AS) to his son, and finally the meeting with Honrēin Ibn Rooh Nowbakhthī are some of his news. His vast numerous narrations and some professors such as Muhammad bin Hammām, a well-known Imāmī scholar, Ahmad Ibn 'Uqda, and the Shiite historian Abdul 'Aziz bin Yahya, increase the importance of Muhammad bin Ibrahim Tāliqānī.

Keywords: Muhammad bin Ibrahim bin Ishaq Taleghani, Sheikh Sadouq, Imamiya, Qom, Ray.

Cite this article: Ne'mati, F. (2024). Reflecting Narrations of Muhammad ibn Ibrahim ibn Ishāq Tāliqānī in Narrative Heritage of Sheikh Sadouq. *Quranic Researches and Tradition*, 56 (2), 399-417. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22059/jqst.2023.358108.670180>

Article Type: Research Paper

Received: 9-May-2023

Received in revised form: 1-Aug-2023

Accepted: 25-Dec-2023

Published online: 18-Mar-2024

بازتاب روایات محمد بن ابراهیم بن اسحاق طالقانی در میراث روایی شیخ صدوق (ره)

فرهاد نعمتی^۱

۱. دانش‌آموخته دکتری مدرسی معارف اسلامی، گرایش تاریخ و تمدن اسلامی، دانشکده الهیات و ادیان، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. رایانامه: fzm56@yahoo.com

چکیده

نام محمد بن ابراهیم بن اسحاق طالقانی در برخی از روایت‌های آثار صدوق وجود دارد. منابع روایی و رجالی متقدم امامیه داده‌های کمتری از این محدث ارائه کردند. پژوهش پیش‌رو با هدف شناسایی فرد یاد شده و نیز تبیین چرایی مراجعه صدوق به این فرد در شهر ری برای نقل روایت شکل گرفت. یافته‌ها نشان دهنده امامی بودن این محدث است که گزارش‌های صدوق از وی در موارد زیادی با روایت‌های منابع دیگر همخوان است. روایاتی مرتبط با کلام، اخلاق، فضائل برخی ماه‌ها، اخبار تاریخی درباره معصومان به‌ویژه حضرت حجت (ع)، برخی نصوص ائمه نظیر حدیث لوح و از همه مهم‌تر نص امام حسن عسکری (ع) بر فرزندش، دیدار با حسین بن روح نوبختی، بخشی از اخبار وی است. حجم بالای روایات و وجود اساتیدی مانند محمد بن همام عالم نامی امامیه، احمد ابن عقده و عبدالعزیز بن یحیی مورخ شیعه اهمیت دو چندان به محمد بن ابراهیم طالقانی می‌بخشد.

کلیدواژه‌ها: امامیه، ری، شیخ صدوق (ره)، قم، محمد بن ابراهیم بن اسحاق طالقانی.

استناد: نعمتی، فرهاد (۱۴۰۲). بازتاب روایات محمد بن ابراهیم بن اسحاق طالقانی در میراث روایی شیخ صدوق (ره). پژوهش‌های قرآن و حدیث، ۵۶ (۲)، ۳۹۹-۴۱۷.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۹

بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۱۰

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۴

انتشار: ۱۴۰۲/۱۲/۲۸

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

© نویسندگان

DOI: <https://doi.org/10.22059/jqst.2023.358108.670180>

مقدمه

محمد بن علی بن بابویه قمی (د. ۳۸۱ ق) معروف به شیخ صدوق، محدث امامیه در دوره آل بویه به ری مهاجرت کرد. سکونت در این شهر سبب ارتباط با محدثان آن و ورود روایاتشان به میراث علمی صدوق شد. برخی از این روایان جزو مشایخ اختصاصی او بوده که منابع کهن، داده‌های کمتری برای شناخت آنان در اختیار می‌گذارند. تنها راه شناخت آنان بررسی شواهد و اخبار برجای مانده در آثار این محدث امامیه است. انعکاس این اخبار در آثار صدوق و حلقه اتصال بودن آن به منابع بعدی، بازخوانی این اخبار و شناخت روایان این شهر را حائز اهمیت می‌کند و این سؤال مطرح می‌شود که چرا محدث بزرگ امامیه سراغ اخبار این روایان رفت و چه نوع اخباری را دریافت کرد. فرضیه مطرح این است که صدوق اخباری غیر فقهی و مطابق با اندیشه‌های تاریخی کلامی را دریافت کرد که با باورهای امامیه سازگاری داشت. مطالعه دقیق در خصوص این روایان و نوع روایات آنان ضرورت این مسئله را نشان می‌دهد. ارتباط طالقانی به واسطه محمد بن همام با محمد بن عثمان وکیل دوم، دیدار با حسین بن روح نوبختی وکیل سوم و نقل مطلبی از وی، اهمیت ایشان را بیشتر می‌کند. استخراج نوع اخبار و شواهد بازمانده می‌تواند برای شناسایی روایان ناشناس و تأثیرگذار که منابع از آنان اطلاعاتی به دست نداده‌اند، راهگشا باشد. با توجه به این نکات پژوهش حاضر با روش توصیفی تحلیلی، محمد بن ابراهیم بن اسحاق طالقانی از اساتید صدوق در ری و اخبار او را مورد بررسی قرار داد، تا ضمن شناسایی دقیق این محدث در ری، دستیابی به اخبار و اساتیدش، دلیل اعتماد صدوق به وی و نوع اخبار دریافتی و تا جای ممکن همخوانی آن با منابع متقدم روشن شود.

پیشینه پژوهش

در مورد پیشینه پژوهش می‌توان گفت در مورد صدوق، میراث علمی و اندیشه‌های وی پژوهش‌های متعددی صورت گرفته که بعضاً در لابه‌لای آن به معرفی کوتاه اساتید وی نیز پرداختند. مقاله «محمد بن احمد شببانی محدثی از مکتب ری در نسل مشایخ شیخ صدوق»،^۱ به معرفی و بررسی اخبار این استاد صدوق پرداخت. همچنین «بررسی و مقایسه میزان تأثیرگذاری ابن بابویه و ابن ولید بر شیخ صدوق»،^۲ نیز تأثیر آنان در زندگی علمی و اخلاقی صدوق را مورد پژوهش قرار داده است. «بازخوانی اخبار تاریخی احمد بن حسن قطان استاد ناشناخته شیخ صدوق (ره) در ری»، عنوان مقاله‌ای دیگر از نویسنده پژوهش پیش‌رو است که در شماره‌های آتی مجله سخن تاریخ به چاپ خواهد رسید. تاکنون پژوهشی اختصاصی در مورد محمد بن ابراهیم طالقانی صورت نگرفته است.

^۱. فرهنگ مهروش (۱۳۸۸)، حدیث پژوهی، ص ۱۹۶-۱۷۱.

^۲. حسین ستار و عاطفه خاتمی، (۱۳۹۷)، حدیث پژوهی، ص ۳۴۰-۳۱۱.

۱. شناخت‌نامه

ابوالعباس محمد بن ابراهیم بن اسحاق طالقانی (صدوق، خصال، ۲/۱)، به اعتبار پسوند از ساکنان طالقان بوده‌است. با توجه به اشتها دو منطقه به طالقان، اولی منطقه‌ای بین مرورود و بلخ و دومی مکانی نزدیک قزوین (سمعانی، ۸/۹؛ حموی، ۴/۷-۵)، قرینه‌ای بر انتساب وی به هر یک از آن‌ها یافت نشد. شاید نزدیک بودن دومی به ری و حضور اسماعیل بن عباد (د. ۳۸۵ق) وزیر آل بویه از طالقان قزوین (سمعانی، ۹/۱۱-۱۰) در ری شاهی بر مراودات راویان این دو شهر باشد. داده‌های موجود، تاریخ تولد و درگذشت طالقانی را به دست نمی‌دهند. روایت صدوق در سال ۳۴۹ گویای زنده بودن او در نیمه نخست قرن چهارم است (صدوق، معانی الاخبار، ۳۵۹).

در منابع رجالی کهن شیعی تنها نجاشی به هنگام معرفی ابن فضال سخنی از ابن غضائری استاد خود درباره محمد بن ابراهیم نقل کرده‌است. ابن غضائری گفته صدوق نسخه‌ای از سخنان امام رضا(ع) به طریق محمد بن ابراهیم به روایت ابن عقده از ابن فضال از پدرش در اختیار داشت. نسخه‌ای که نزد محدثان کوفه ناشناخته بود و غیر از ابن طریق روایت نشد (نجاشی، ۲۵۸). داده‌های منابع متأخر رجالی نیز باز نشر همان عبارت و اطلاعاتی است که صدوق از اخبار وی عرضه کرده‌است. شیخ صدوق طالقانی را با پسوندهای «المکتب» و «المؤدب» یاد کرده‌است. مقصود شیخ از این واژگان مشخص نیست. اطلاعاتی در دست نیست که آیا به تعلیم خط، ادب و لغت به دیگران از جمله کودکان می‌پرداخت (سمعانی، ۱۲/۴۱۰ و ۴۷۳) و یا در دربار آل بویه به این شغل مشغول بوده‌است و همین سبب آشنایی صدوق با ایشان باشد. شاید باتوجه به کاربرد زیاد این عناوین در وصف راویان مختلف آن‌را شغلی رسمی و حکومتی دانست.

درباره توثیق وی نیز اطلاعات صریحی وجود ندارد؛ هرچند صدوق به فراوانی از او با تعابیر «رحمه‌الله» و «رضوان‌الله‌علیه» یاد کرد. برخی این تعابیر را دلیل وثاقت ندانسته‌اند (خویی، ۱۴/۲۲۰) و طریق صدوق به روایات ابن عقده را به سبب محمد بن ابراهیم ضعیف انگاشته‌اند (خویی، ۲/۲۷۷). گروهی دیگر این تعابیر صدوق را نشان جلالت شأن پنداشته‌اند (نمازی شاهرودی، ۶/۳۵۹). برخی نیز عدم شناخت وی را مطرح و این عبارات را مشعر به مرضی بودن وی دانستند (اردبیلی، ۲/۵۳۰). عبارت صدوق مبنی بر آوردن روایاتی که بر اساس آن فتوا و از نظر وی صحیح است (صدوق، من لایحضره الفقیه، ۱/۳) و اعتماد به روایت طالقانی در این کتاب (همان، ۳/۵۵۱ و ۴/۵۳۱) شاهی برای مدح او دست کم از نظر صدوق می‌تواند باشد.

درباره مذهب وی منابع حدیثی و رجالی اطلاعات چندانی را عرضه نکرده‌اند. برخی با استناد به خبری از طالقانی دیدار با حسین بن روح نوبختی (د. ۳۲۶ق) را دلیل آشکار بر تشیع و حسن اعتقاد او دانسته‌اند (خویی، ۱۴/۲۲۰). شواهد موجود در روایات نقل شده از سوی وی در میراث صدوق، نشان از امامی بودن او دارند.

۱. صدوق از طالقانی با عناوینی نظیر «رحمه‌الله» و «رضوان‌الله علیه» یاد کرده‌است (صدوق، امالی، ۵۴ و ۶۲). وی معمولاً برای اساتید امامیه خود نظیر پدرش و احمد ابن ولید (د. ۳۴۳ق) از این عبارات استفاده می‌کرد. این عبارات‌ها نشان دهنده نگاه مثبت صدوق به طالقانی و تشیع او است.

۲. شاهد دیگری بر امامی بودن طالقانی این است که اسناد بیشتر روایات او به معصومان (ع) منتهی می‌شود. در کنار رسول خدا (ص)، وی بیش از ۳۰ روایت از امام رضا (ع) و امام صادق (ع) نقل کرده‌است. نقل روایت از امام علی (ع) در رتبه بعدی بوده و در بین روایات وی از امامان دیگر حتی روایت امام هادی (ع) و امام حسن عسکری (ع) نیز دیده می‌شود.

۳. توجه به روایات پیرامون حضرت حجت (ع) و نیز ملاقات وی با حسین بن روح نوبختی (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌الدین، ۵۰۹/۲-۵۰۷) از وکلای اربعه نیز شاهدهی دیگر بر امامی بودن طالقانی است.

۴. وجود اساتیدی مانند عبدالعزیز بن یحیی جلودی (د. ۳۳۲ق) مورخ شیعه در بصره و نیز چهره شاخصی مانند محمد بن همام (د. ۳۳۶ق) از بزرگان امامیه و محمد بن جریر طبری شیعه نیز امامی بودن وی را تقویت می‌کند.

۵. محتوای روایات او با معارف امامیه همگراست. به‌عنوان مثال حدیث لوح (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۴۰/۱)، نص امامت امامان دوازده‌گانه (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۵۸/۱) فضایل علی (ع) و ائمه (ع) و خلقت نوری پیامبر و آنان (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، ۶۶۹/۲) در بین اخبار طالقانی دیده می‌شود. در برخی اخبار وی به روشنی اسامی دوازده امام آمده‌است. همچنین فضیلت زیارت امام حسین (ع) با علم به مفترض الطاعه بودن، (صدوق، امالی، ۵۸۷) سی علامت درباره امام (صدوق، خصال، ۵۲۷/۲) و علت احتیاج به پیامبر و امام (صدوق، علل الشرایع، ۱/۱۲۳) همسو با اخبار امامیه‌است. خبری از امام رضا (ع) درباره نام‌های سه امام بعدی از فرزندان او و اینکه نفر چهارم قائم است (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، ۳۳۴/۲؛ نعمانی، ۱۸۰-۱۷۹)؛ حدیث اثناعشر محدثا (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، ۳۳۹/۲) و از همه مهم‌تر نص امام حسن عسکری (ع) به امامت فرزندش و غیبت آن حضرت (ع) (همان، ۴۰۹/۲) را نیز می‌توان از نشانه‌های امامی بودن طالقانی انگاشت.

۲. جایگاه علمی

برای پی بردن به جایگاه علمی طالقانی توجه به جایگاه مشایخ او ضروری است. نام بیش از ۲۰ استاد در بررسی اسناد روایات طالقانی در آثار شیخ صدوق به چشم می‌خورد.

احمد بن محمد بن سعید (صدوق، امالی، ۲۲۲)، محمد بن جریر طبری (همان، ۴۰۸)، احمد بن دُبَیس بن عبدالله (همان، ۲۷۳)، محمد بن قاسم انباری (همان، ۲۷۳؛ معانی الاخبار، ۳۵۹)، عبدالله

بن احمد بن محمد بن عیسی (صدوق، امالی، ۲۷۴)، محمد بن حمدان صیدلانی (همان، ۶۳۳)، محمد بن سعید بن یحیی بُزوری (دو روایت) (صدوق، التوحید، ۸۳ و معانی الاخبار، ۴۰۱)، عمر بن یوسف بن سلیمان (صدوق، علل الشرایع، ۱/ ۵۷)، محمد بن یوسف خلال (همان، ۱/ ۹۴)، قاسم بن بُندار حذّاء سه مورد (همان، ۱/ ۱۳۹؛ عیون اخبارالرضا(ع)، ۱/ ۵۸؛ معانی الاخبار، ۷۹)، احمد بن محمد بن عمار یا عامر (صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ۱/ ۳۷؛ عیون اخبارالرضا(ع)، ۱/ ۹۷)، محمد بن یحیی صولی سه مورد (صدوق، عیون اخبارالرضا(ع)، ج ۱، ۶۹ و ۷۳ و ۸۵) حسن بن اسماعیل (صدوق، کمال الدین و تمام النعمه ۱/ ۳۰۵ و ۳۱۲)، حسین بن ابراهیم بن عبدالله بن منصور (همان، ۱/ ۱۵۲)، محمد بن معقل (همان، ۲/ ۳۸۲)، علی بن احمد کوفی معروف به خدیجی (دو مورد) (همان، ۲/ ۴۴۳ و ۴۴۴)، احمد بن علی انصاری^۳ (دو مورد)، (صدوق، التوحید، ۳۶۲ و کمال الدین و تمام النعمه ج ۲، ۶۵۲)، قاسم بن محمد بن علی هارونی یک مورد (صدوق، عیون اخبارالرضا(ع)، ۱/ ۲۱۶) از اساتید طالقانی هستند.

شاید کوفی بودن برخی از مشایخ طالقانی نظیر ابن عقده بیانگر حضور وی در مدرسه حدیثی کوفه باشد. با این حال او به منطقه عراق مسافرت و در بغداد از ابوعلی محمد بن همام (د. ۳۳۲ق) (صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ۲/ ۴۰۹)، احمد بن اسحاق بن بهلول قاضی (صدوق، امالی، ۹۰)، یحیی بن محمد بن صاعد (صدوق، خصال، ۱/ ۱۷۹) و حسن بن علی بن زکریا پنج مورد (صدوق، علل الشرایع، ۱/ ۵۶ و عیون اخبارالرضا(ع)، ۱/ ۱۸ و ۹۹ و کمال الدین و تمام النعمه، ۲/ ۴۳۳-۴۳۲) حدیث شنید. ملاقات وی با حسین بن روح نوبختی نیز در این شهر قابل پذیرش هست. اخباری از حضور وی در سال‌های ۳۱۷ و ۳۱۸ هجری در شهر بصره و روایت او از احمد بن اسحاق مادرانی (صدوق، امالی، ۲۷۵؛ علل الشرایع، ۱۲۶)، عبدالعزیز بن یحیی جلودی (صدوق، خصال، ۲/ ۵۹۲) و حسن بن علی عدوی (صدوق، امالی، ۳۲۴) در دست است.

برخی از استادان طالقانی جایگاه علمی بالایی داشتند. احمد بن محمد بن سعید همدانی معروف به ابن عقده (د. ۳۳۳ق) یکی از اساتید او است. ابن عقده از حافظان حدیث، راویان برجسته و مورد اعتماد کوفی با گرایش زیدی جارودی بود (طوسی، فهرست، ۶۸). او با امامیه ارتباط وثیق و در بین آنان جایگاه بالایی داشت و مورد اعتماد آنان بود (نجاشی، ۹۴). طالقانی از او با عناوینی چون احمد بن محمد بن سعید با دو پسوند کوفی (صدوق، معانی الاخبار، ۱۰۲) و همدانی (صدوق، علل الشرایع، ۱/ ۱۲۲)، احمد بن محمد کوفی (صدوق، امالی، ۱۰) و احمد بن محمد همدانی (همان، ۱۷) روایت نقل کرد. طالقانی ۵۲ روایت یعنی حدود یک سوم از روایت‌هایش را از ابن عقده دریافت کرد.

ابن عقده بیشتر این روایات را از دو استاد خود در مدرسه کوفه یعنی علی بن حسن بن علی بن فضال و منذر بن محمد در اختیار طالقانی قرار داد. ابن فضال فقیه سرشناس فطحی، مورد اعتماد و

۳. احتمالاً از راویان نیشابوری است (ابونعیم اصفهانی، ۱۹۲/۳-۱۹۱).

عارف به حدیث در کوفه (نجاشی، ۲۵۸-۲۵۷؛ طوسی، فهرست، ۲۷۲) در سلسله سند ۳۲ روایت قرار داشت که به غیر از دو مورد بقیه از پدرش از امام رضا(ع) نقل می‌شد. این طریق همان نسخه ادعایی شیخ صدوق به روایت ابن فضال از پدرش بود. مشکل این مسیر که طالقانی در آن قرار داشت نظر نجاشی درباره ابن فضال است که معتقد بود وی چیزی از پدرش نقل نکرده است (نجاشی، ۲۵۸). محمد بن بکران نقاش نیز سال ۳۵۴ در مسجد کوفه روایاتی اندک از این مسیر نقل کرده است (صدوق، عیون اخبار الرضا(ع)، ۱/۱۲۹ و ۲۹۴ و ۲۹۸). با توجه به روایات امام رضا(ع) و امام صادق(ع)، حدیث لوح و مواردی که در بالا ذکر شد علی‌رغم شاگردی ابن عقده زیدی ولی از عقاید زیدی او تأثیر نگرفته و این روایات اثناعشری بودن وی را تقویت می‌کند.

استاد دیگر ابن عقده ابوالقاسم منذر بن محمد قابوسی از خاندان جلیل، ثقة و از اصحاب امامیه کوفه بود که ابن عقده آثار او را در مدرسه کوفه تدریس می‌کرد (نجاشی، ۴۱۸). منذر بن محمد در اسناد ۱۲ روایت وجود دارد.

حجم بعدی روایات طالقانی اختصاص به مدرسه حدیثی بصره داشت که وی در سال ۳۱۷ و ۳۱۸ در آنجا حضور داشت (صدوق، امالی، ۳۲۴ و ۲۷۶). او در این حضور به ۳۶ روایت از اخبار عبدالعزیز بن یحیی جلودی (صدوق، خصال، ۲/۵۹۲) دست یافت. عبدالعزیز از اخباریان، صاحب آثار سیره‌ای، از بزرگان شیعه امامیه و از راویان آثار و سیر بود (ابن ندیم، ۱۶۷ و ۲۷۸). محمد بن ابراهیم طالقانی در سال ۳۱۷ هجری در مدرسه حدیثی بصره از حسن بن علی عدوی ابوسعید بصری (د. ۳۱۹-۳۱۸ ق) نیز ۱۷ روایت (در آثار صدوق) شنید (صدوق، امالی، ۳۲۴). به نظر می‌رسد وی حسن بن علی بن زکریا عدوی بصری باشد (خطیب بغدادی، ۷/۳۹۳-۳۹۲).

ابوعلی محمد بن همام (د. ۳۳۲ ق) از عالمان جلیل‌القدر امامیه در بغداد (طوسی، رجال، ۴۳۸-۴۳۹) در اسناد هفت مورد از روایات طالقانی قرار دارد که روایات مربوط به امام مهدی(ع) را نیز شامل می‌شد. نام محمد بن جریر طبری شیعی در سند شش روایت به چشم می‌خورد (صدوق، امالی، ۴۰۸). خبری در المسترشد (طبری، ۵۰۶-۵۰۳) درباره ملاقات امام باقر(ع) با عمر بن عبدالعزیز (حک: ۱۰۱-۹۹ ق) و رد فدک به آن حضرت که از حیث سند و محتوا با خبر وی در خصال (صدوق، خصال، ج ۱، ۱۰۵-۱۰۴) همسو است از آن جمله است.

۳. محتوای روایات

برای شناخت طالقانی از جهات مختلف از جمله فضای فکری او توجه به روایات وی ضروری است. بازخوانی روایات وی می‌تواند داده‌های فراوانی را درباره او به دست دهد. این شخصیت روایی در آثار صدوق بیش از ۱۵۰ روایت نقل کرده که در گونه‌های ذیل قابل بازیابی است.

۳-۱. اخبار پیامبران

بخشی از روایات طالقانی درباره انبیای پیشین است که گاهی اسناد آن به امامان می‌رسد. در این بین او خبری مفصل درباره تاریخ برخی انبیاء بزرگ الهی آورده که سند از طریق ابن‌عقده کوفی شروع و ابوحمزه ثمالی حلقه اتصال آن به امام باقر(ع) بود. این خبر بازنمایی کلی از تاریخ آدم(ع) با ذکر آیات قرآن است که در نهایت به جایگاه اهل بیت(ع) در بین امت گره می‌خورد (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمه، ۲۱۹/۱-۲۱۳). این خبر در برخی منابع متقدم امامیه نیز با بخشی از همین سند آمده است (کلینی، ۱۱۳/۸).

۳-۲. فضایل ماه‌های قمری

بخش دیگری از روایات طالقانی درباره فضایل ماه‌های رجب، شعبان، رمضان و اعمالی چون روزه‌داری، استغفار، صدقه در هنگام افطار است (صدوق، فضائل الاشهر الثلاثة، ۱۷، ۱۹، ۲۰، ۴۴، ۷۳، ۵۳، ۹۶، ۹۸، ۱۰۴، ۱۱۵، ۱۱۶). خطبه‌ای از رسول خدا(ص) در فضیلت ماه رمضان (صدوق، فضائل الاشهر الثلاثة، ۷۷)، خبری از امام رضا(ع) در فضیلت شب نیمه شعبان (صدوق، عیون اخبارالرضا(ع)، ۲۹۲/۱) و خبری از امام صادق(ع) به واسطه پدرش در روایت جدش از خطبه امیرالمؤمنین (ع) در روز عید فطر و تشبیه آن به روز قیامت در همین راستا است (امالی، ۱۰۰).

۳-۳. اخلاقی و عبادی

ثواب و برکات نمازگزاران (صدوق، امالی، ۶۷)، فضایل نماز از پیامبر(ص) (صدوق، خصال، ۵۲۲/۲)، فضیلت سجده بعد از نماز واجب (صدوق، علل الشرایع، ۳۶۰/۲) در خبرهای نقل شده از مسیر طالقانی دیده می‌شوند.

طالقانی خبری با اسناد غیر امامی به روایت ابوسعید خدری (د. ۷۴ق) نقل کرده که توصیه‌های پیامبر برای شب عروسی را بیان می‌کرد (امالی، ۵۶۶). این تنها خبری است که صدوق از این استاد خود در کتاب معروف فقهی من لایحضره الفقیه آورده است (صدوق، من لایحضره الفقیه، ۵۵۱/۳). بخشی از این روایت که ادامه نیز داشته با اشتراک در افراد ابتدایی سند در برخی منابع دیگر آمده است (رافعی قزوینی، ۴۳/۴).

اخباری دیگر از طالقانی درباره خصلت‌هایی که باعث ورود به بهشت هستند (همان، ۴۳۲/۲)، علت عدم حلال بودن زن بعد از طلاق سوم (علل الشرایع، ۵۰۷/۲) و سؤال اعرابی از قیامت و جواب رسول خدا(ص) (همان، ۱۳۹/۱) نیز در این بخش جای دارد.

۳-۴. کلامی

بخشی از اخبار طالقانی در عرصه کلام و همگرا با داده‌های اخبار امامیه در اختیار صدوق قرار گرفت. عدم رؤیت خداوند (صدوق، امالی، ۴۱۰)، توصیف خدا و نفی تشبیه از سوی امام حسین(ع) برای نافع

بن ازرق^۴ (صدوق، التوحید، ۸۰-۷۹)، نفی جبر (صدوق، التوحید، ۳۶۲)، پاسخ امام صادق (ع) درباره علت خلقت از سوی خدا (صدوق، علل الشرایع، ۹/۱) و خبری از امام رضا (ع) در بیان دلیل خلق انواع مختلف مخلوقات (صدوق، علل الشرایع، ۱۴/۱)، موضوعاتی هستند که در روایت‌های کلامی طالقانی بازتاب یافته‌اند.

طالقانی در روایتی طولانی از امام رضا (ع) سی ویژگی امام را نقل کرده‌است. این حدیث ضمن اشاره به جنبه‌های بشری به‌نوعی جنبه‌های فرا بشری ائمه (ع) را مطرح می‌سازد که شبیه آن‌را محدثان امامیه در مدرسه حدیثی قم نقل می‌کردند. بر اساس این روایت امام عالم‌ترین، حکیم‌ترین، پرهیزکارترین، شجاع‌ترین مردم است. او ختنه شده متولد می‌شود، پاک است، از پشت سر همانند جلوی رو می‌بیند، سایه ندارد، هنگام تولد با کف دو دست به زمین فرود آمده و صدای خود را به شهادتین بلند می‌کند. امام در این خبر با فرشتگان سخن می‌گوید. سلاح رسول خدا (ص) و ذوالفقار نزد امام است، جامعه، جفر اکبر و اصغر و مصحف فاطمه نزد امام هستند (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۲۱۳/۱). روایت‌هایی با مضامین مشابه در مدرسه قم وجود داشت (صفار [منسوب]، ۱۵۰-۱۶۱؛ کلینی، ۱/ ۳۸۵-۳۸۹ و ۲۳۸-۲۴۲).

طالقانی خبری دیگر به‌صورت مفصل از امام رضا (ع) در وصف امام و امامت آورد (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۲۲۲/۱-۲۱۶). این خبر که مربوط به دوران اقامت آن حضرت در مرو بوده و از سوی کلینی نیز نقل شده از اختلاف مردم در این باره حکایت دارد (کلینی، ۱/ ۱۹۸). در این روایت امامت تمام‌کننده دین و انتخاب علی (ع) به عنوان امام برای مردم معرفی شده‌است.

طالقانی خبری هم‌سو با اخبار امامیه درباره علت احتیاج به پیامبر و امام از سوی امام باقر (ع) را در اختیار صدوق قرار داد که بر اساس آن وجود آنان برای بقای عالم نیاز است (صدوق، علل الشرایع، ۱/ ۱۲۳-۱۲۴). چنین خبری در کنار روایات امامیه بر اندیشه‌های شیخ صدوق اثرگذار بود (صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ۲۰۹/۱-۲۰۱). امان بودن اهل بیت (ع) برای مردم زمین، اندیشه معصوم و پاک بودن امامان، جدانشدن قرآن از آنان و بالعکس از مهم‌ترین نکات این خبر است که حکایت‌گر اندیشه‌های امامی طالقانی می‌تواند باشد.

وی خبری با اسنادی به روایت زید بن علی (ع) نقل کرد که باور به وجود فردی از اهل بیت (ع) دارد که خداوند به‌وسیله آن بر مردم احتجاج می‌کند. بر اساس این خبر زید حجت زمان خود را امام صادق (ع) معرفی کرد که پیرو ایشان گمراه و مخالف او هدایت نمی‌شود (امالی، ۵۴۳-۵۴۴).

بر اساس روایت طالقانی از حدیث لوح، زید بن علی برادر امام باقر (ع)، هنگام وفات امام از او خواست تا در انتقال امامت به شیوه حسنین (ع) عمل کند. امام باقر (ع) با فراخواندن جابر و ارائه فهرست امامان با نام پدر و مادر به زید فهماند که این امر از پیش تعیین شده‌است (صدوق، عیون اخبار

^۴ از مردمان بصره و پایه‌گذار ازرقه، فرقه‌ای از خوارج.

الرضا (ع)، ۴۰/۱). خبر رنگ و بوی کلامی دارد و گویای آن است که نام مادران معصومان مثل اسامی آنان از قبل پیشگویی و معلوم بوده است.

راوی خبر ابونضره منذر بن مالک عبیدی از مردمان بصره در سال ۱۰۸ از دنیا رفته و وصیت کرده بود که حسن بصری (د. ۱۱۰ ق) بر وی نماز بخواند؛ پس نمی‌توانسته زمان درگذشت امام باقر (ع) سال ۱۱۴ هجری را درک کند (سمعانی، ۱۹۳/۹-۱۹۲). جابر بن عبدالله نیز که در سال ۷۴ یا ۷۸ از دنیا رفته قطعاً زمان درگذشت امام باقر (ع) را درک نکرده است. به نظر می‌رسد این خبر با گزارش‌های دیگر تلفیق شده است. خبر دیگر از طالقانی که عبدالعظیم حسنی در سند آن قرار دارد می‌تواند شاهی بر این تلفیق باشد. بر اساس آن امام باقر (ع) فرزندان خود را جمع کرد و زید بن علی (ع) نیز در میان‌شان بود سپس نوشته‌ای به خط علی (ع) به املائی رسول خدا (ص) به آن‌ها نشان داد که همان حدیث لوح بود (صدوق، ۱۳۷۸ ه: ۴۶-۴۵). در این حدیث نه خبری از جابر است و نه اعتراض زید بن علی در آن وجود دارد.

طالقانی اخباری درباره نصوص امامت دوازده امام نقل کرده که مورد توجه شیخ صدوق بود. پیامبر و علی (ع) و یازده نفر از فرزندان اولوالألباب هستند (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۶۵/۱). اندیشه خلقت نوری پیامبر (ص) و امامان همچون دیگر امامیه در بین روایات طالقانی دیده می‌شود (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، ۶۶۹/۲). او خبری از محمد بن همام با اسناد امامی دریافت کرد که به ماجرای معراج و امامت دوازده امام با اسامی آنان به‌ویژه قائم پیوند داشت (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۵۸/۱).

طالقانی خبری نیز درباره عدم اجتماع امامت در دو برادر بعد از حسن و حسین و استمرار امامت در فرزندان حسین (ع) و تشبیه آن به وضعیت فرزندان موسی و هارون نقل کرده است (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، ۴۱۶/۲-۴۱۷). این مسئله یکی از بحث‌های موجود در جامعه امامیه بود و اخبار متعددی از سوی آنان به روایت از امامان نقل می‌شد. برخی منابع بایی برای آن اختصاص داده و اخباری را در آن جای دادند (ابن بابویه، ۵۳-۴۷).

از باورهای امامیه موحد بودن و ایمان ابوطالب است که در اخبار طالقانی نیز چنین اندیشه‌ای نقل شد که از سوی امام صادق (ع) در کتمان ایمان و اظهار شرک به اصحاب کهف تشبیه شد (صدوق، امالی، ۶۱۵). چنین خبری با اسناد امامی در برخی منابع امامیه آمده است (کلینی، ۴۴۸/۱).

۳-۵. اخبار فضایی

بخشی از اخبار طالقانی در عرصه فضایل اهل بیت (ع) به‌ویژه امام علی (ع) است که در مجموع با منابع متقدم همخوانی دارند. وصی، خلیفه، وزیر رسول خدا (ص) و امام بعد از ایشان، افضل امت، نخستین مسلمان، قسمت‌کننده بهشت و جهنم (صدوق، امالی، ۴۶) وارث رسول خدا (ص) (همان، ۳۶۴)، عبادت بودن نگاه به علی و ذکر او بخشی از این فضایل است (امالی، ۱۳۸). در خبری دیگر از طالقانی

و برخی راویان ادعای دیدار منصور عباسی (حک: ۱۵۸-۱۳۶) با اعمش و گفتگوی آن دو درباره فضیلت‌های امام علی(ع) و نقل فضیلتی از آن حضرت از سوی منصور مطرح شده‌است. بر اساس این خبر منصور در روایتی طولانی به برشماری فضیلت‌های آن حضرت و دو فرزند ایشان پرداخته‌است (صدوق، امالی، ۴۴۱-۴۳۵). این خبر در شرح الاخبار نقل شده‌است (قاضی نعمان، ۱۴۰۹ق، ۲/۳۷۲-۳۸۰).

صدوق در بحث جریان انذار عشیره که با وصایت و جانشینی ارتباط داشت به سراغ طالقانی رفته و دو خبر درباره ماجرای انذار عشیره از وی نقل کرده‌است. در یکی از آنان، امام علی(ع) با اشاره به این ماجرا به علت ارث بردن ایشان از پیامبر(ص) و عدم ارث بری عمو اشاره دارد (صدوق، علل الشرایع، ۱۷۰/۱-۱۶۹). او خبر مشهور اعلام آیات برائت از سوی علی بن ابی‌طالب(ع) و برگرداندن ابوبکر را نیز نقل کرده (صدوق، علل الشرایع، ۱۹۰/۱) که در منابع تاریخی و روایی اهل سنت ذکر شده‌است (بلاذری، ۱۵۵/۲؛ احمد بن حنبل، ۱۸۳/۱؛ نسائی، ۱۲۹/۵-۱۲۸).

ولایت و وصایت علی(ع) و امامان شیعه در اخبار طالقانی همخوان با آموزه‌های شیعی وجود دارد. او برخی خطبه‌های امام علی(ع) درباره جایگاه و فضائل امام از جمله همسانی ولایت ایشان با ولایت خداوند را نقل کرده‌است (صدوق، امالی، ۶۰۶-۶۰۵). در خبری دیگر از رسول خدا(ص) انکار ولایت علی(ع) مانند انکار نبوت آن حضرت و انکار نبوت او مانند انکار ربوبیت الهی است (امالی، ۶۵۶). خبری دیگر علی(ع) را بهترین اوصیا دانست (صدوق، خصال، ۴۱۲/۲). این خبر در منابع فریقین با این اضافه که مهدی امت از اهل بیت(ع) از فرزندان حسین(ع) است نقل شده‌است (طوسی، امالی، ۱۵۴-۱۵۵؛ ابن صباغ، ۱۱۱۴/۲-۱۱۱۳). البته صدوق چنین خبری را از طریق امامی و به روایت سلیم از سلمان نقل کرد که مهدی امت از اهل بیت و فرزندان حسین را دارد (صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ۲۶۴-۲۶۱ و در کتاب سلیم بنگرید: ۵۶۸-۵۶۵). از اخبار مورد توجه طالقانی روایت خطبه شفشقیه پیرامون خلافت و شایستگی امام است که صدوق با دو سند نقل کرد (صدوق، علل الشرایع، ۱۵۳/۱-۱۵۰). این خطبه در نهج البلاغه نیز وجود دارد (شریف رضی، ۵۰-۴۸).

محمد بن ابراهیم طالقانی به نقل فضایل دیگر معصومان نیز توجه داشت. فرد مؤمن، رسول خدا(ص) و اهل بیت آن حضرت را از خود و خانواده‌اش بیشتر دوست می‌دارد. نیز در اخبار طالقانی وجود دارد (صدوق، امالی، ۳۳۴). این فضیلت در منابع اهل سنت نیز نقل شده‌است (صالحی شامی، ۸/۱۱). این خبر با اسناد دیگری از ابن مسعود با کمی تفصیل نیز نقل شد (طوسی، امالی، ۴۱۶)؛ شبیه آن در مورد رسول خدا(ص) نیز در منابع متقدم اهل سنت آمده‌است (ابن حنبل، ۲۰۲/۲۰؛ بخاری، ۲۳/۱). طالقانی خبری درباره شأن نزول آیاتی از سوره انسان مثل آیه ۸ در مورد علی(ع)، فاطمه(س) و دو فرزندش نقل کرد که با بیماری حسنین(ع) و نذر سه روز روزه برای سلامتی و دادن افطاری خود برای مسکین، یتیم و اسیر پیوند دارد (امالی، ۲۵۷-۲۶۲). این خبر در منابع دیگری با عباراتی آمده‌است (زمخشری، ۴/۶۷۰). برخی از نویسندگان نیز مفصل به نقل‌های مختلف این روایات

با اسانید و منابع گوناگون پرداخته‌اند (قاضی نورالله، ۳/ ۱۷۰-۱۵۷). وی در خبری از امام صادق (ع) علت نامیده شدن فاطمه (س) به زهرا را تابش نور آن حضرت در محراب برای اهل آسمان دانست؛ همان طوری که نور ستارگان بر اهل زمین می‌تابد (صدوق، علل الشرایع ۱/ ۱۸۱).

طالقانی خبری از امام صادق (ع) در فضیلت زیارت امام حسین (ع) با علم به مفترض الطاعه بودن که همسو با دیدگاه امامیه است، درباره امامان دارد (صدوق، امالی، ۵۸۷). او در قالب اخبار فضایی به روایات دلایلی نیز توجه داشت که در مسئله شهادت امام رضا (ع) دیده می‌شود. پیشگویی دفن پاره تن رسول خدا (ص) از سوی آن حضرت در سرزمین خراسان و فضیلت زیارت وی از جمله آن است (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۲/ ۲۵۵)؛ همچنین پیشگویی امام رضا (ع) از وجود بقعه‌ای در خراسان که محل رفت و آمد ملائکه خواهد شد (همان، ۲/ ۲۵۵). دفن آن حضرت در سرزمین خراسان و فضیلت زیارت امام رضا (ع) از زبان خود حضرت که با شناخت آن حضرت و اطاعت از وی پیوند دارد (همان، ۲/ ۲۵۷). طالقانی خبری دیگر از شهادت، مسموم شدن و دفن امام رضا (ع) و فضیلت زیارت آن حضرت از زبان خود امام (ع) را آورد که همگرا با دیدگاه شیخ صدوق در باور به شهادت همه امامان بود (صدوق، امالی، ۶۱۱).

۳-۶. اخبار تاریخی

بخشی از روایات طالقانی درباره تاریخ زندگانی معصومان است. بخشی از این اخبار به نام‌گذاری معصومان نظیر مکنی شدن رسول خدا (ص) به ابوالقاسم (علل الشرایع، ۱/ ۱۲۷)، خبری از جابر جعفی در علل نام‌گذاری علی (ع) (علل الشرایع، ۱/ ۱۳۶) و نام‌گذاری باقر و ملاقات جابر با امام محمدباقر (ع) و رساندن سلام پیامبر (ص) اختصاص دارد (صدوق، علل الشرایع، ۱/ ۱۲۷ و ۱۳۶ و ۲۳۳). شبیه به خبر ملاقات جابر با امام پنجم در برخی منابع امامیه و غیر امامیه آمده است (کلینی، ۱/ ۴۷۰-۴۶۹؛ ابن عساکر، ۲۷۶/۵۴).

طالقانی خبر مشهور^۵ هند بن ابی‌هاله را که به توصیف پیامبر (ص) پرداخت با اسنادی به روایت از امام حسن (ع) نقل کرد (معانی الاخبار، ۸۳-۷۹). این خبر در منابع مختلف اهل سنت آمده است (ابن سعد، ۱/ ۳۲۷-۳۲۴). او همچنین خبری درباره سه نفر که به پیامبر (ص) دروغ می‌بستند آورد (خصال، ۱/ ۱۹۰). وی خبری با اسنادی نه چندان قوی از روزهای حیات رسول خدا (ص) و رحلت آن حضرت، غسل، کفن و نماز پیامبر (ص) از سوی علی (ع) آورده است. همچنین این خبر حاوی قصه خوردن شلاق رسول خدا (ص) به صورت غیرعمدی به فردی و تقاضای قصاص و در نهایت عفو وی دارد (صدوق، امالی، ۶۳۸-۶۳۳). طالقانی خبری از امام صادق (ع) درباره تعداد و اسامی همسران پیامبر (ص) آورد که بر اساس آن خدیجه (س) و سپس ام سلمه با فضیلت‌ترین دانسته شده‌اند (خصال،

^۵ ابوالفرج اصفهانی، ۵۹.

۴۱۹/۲). شبیه این خبر در برخی منابع اهل سنت بدون ذکر با فضیلت‌ترین آمده‌است (بیهقی، ۲۸۹/۷؛ ابن عساکر، ۱۷۶/۳).

در خبری از طالقانی دوران خانه‌نشینی امام علی در دوره خلفای سه گانه با عدم بیکار پیامبر با مشرکان در برهه‌ای مقایسه شده‌است. در این خبر که به کمی یاران اشاره شده با امامت آن حضرت نیز پیوند دارد. همان‌طور که نبوت پیامبر در دوره ترک جنگ باطل نبوده، امامت علی (ع) نیز در ۲۵ سال باطل نبوده‌است (صدوق، علل الشرایع، ۱۴۸/۱).

طالقانی خبری مربوط به غارت‌های سپاه معاویه در انبار و کشتن عامل آن آورده که وقتی خبر آن به علی (ع) رسید خشمگین شده و در سخنانی مردم را برای جهاد دعوت کرد (صدوق، معانی الاخبار، ۳۱۰-۳۰۹). این خبر به صورت مفصل در الغارات و برخی منابع دیگر آمده‌است، با این تفاوت که امام بیماری داشته و سخنان او را از روی نوشته برای مردم خواندند (ابراهیم بن محمد ثقفی، ۳۲۳/۲-۳۳۰؛ نهج البلاغه، ۷۱-۶۹؛ کلینی، ۴-۶/۵). برخی منابع تاریخی نیز به آن اشاره کرده‌اند (بلاذری، ۴۴۳/۲-۴۴۱؛ دینوری، ۲۱۲-۲۱۱).

طالقانی در خبری تاریخی مطالبی در ورود سر امام حسین (ع) و حضور اسرای کربلا در مجلس عبیدالله بن زیاد و یزید بن معاویه نقل کرد (صدوق، امالی، ۱۶۵) که تا حدود زیادی با اخبار ابومخنف در منابع تاریخی همخوانی دارد (طبری، ۴۶۱/۵-۴۵۷). او خبری درباره نشان دادن منازل اصحاب امام حسین (ع) در بهشت به آنان را در اختیار صدوق قرار داد (صدوق، علل الشرایع، ۲۲۹/۱)، البته در منبعی متأخرتر نشان دادن منازل در خبری با اسناد امامی از امام سجاد (ع) نیز نقل شد (راوندی، ۸۴۷/۲-۸۴۸). خبر دیگر از وی با موضوع ترک تلاش برای رفع حوائج در عاشورا و قرار دادن آن روز حزن و اندوه و پیامدهای آن را می‌توان در راستای فرهنگ‌سازی برای زنده نگه‌داشتن نهضت امام حسین (ع) دانست (صدوق، امالی، ۱۲۹).

برخی اخبار طالقانی ضمن ارائه اطلاعات تاریخی درباره خلفای عباسی مانند اعلام ولایتعهدی فرزندان هارون الرشید در سال ۱۷۹ هجری، داده‌های مفیدی از روابط برخی امامان با خلفای دوره خود و نیز ولادت و شهادت آنان داده‌است. او در بخشی از گزارشی سعایت علی بن اسماعیل بن جعفر و دادن اخبار امام کاظم (ع) به یحیی بن خالد را نقل کرد (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۱/ ۷۲-۶۹). برخی منابع این خبر را به روایت علی بن محمد نوفلی آورده و سپس از سعایت وی نزد هارون به واسطه یحیی بن خالد سخن گفته‌اند (ابوالفرج اصفهانی، ۴۱۵-۴۱۴؛ مفید، الارشاد، ۲/ ۲۳۸-۲۳۷). طالقانی در خبری دیگر تصمیم هارون بر دستگیری و زندانی کردن امام را به دلیل ترس از جنگ و خونریزی بین امت دانست (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۱/ ۷۳). برخی منابع با اشاره به این خبر دستور هارون را در سفر حج دانسته‌اند (ابوالفرج اصفهانی، ۴۱۵). اخبار دیگری از وی مکان زندانی شدن و شهادت آن حضرت را گزارش کرده‌اند. طبق داده‌های اخبار او امام ابتدا به صورت پنهانی به بصره فرستاده شد و بعد از مدتی آن حضرت مخفیانه به بغداد برده و زندانی شد. بر این اساس

آزادی آن حضرت و زندانی شدن دوباره وی و تحویل به سندی بن شاهک مطرح شده که در نهایت امام به وسیله خرمای مسموم از سوی هارون مسموم و به شهادت رسید (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۸۸/۱-۸۵). این خبر با برخی منابع تاریخی همخوانی داشته و مدت زندانی شدن امام در بصره را یک سال دانسته‌اند (ابوالفرج، اصفهانی، ۴۱۶-۴۱۵؛ مفید، الارشاد، ۲/ ۲۴۰-۲۳۹).

طالقانی در گزارشی شهادت آن حضرت را بعد از گذشت پانزده سال از سلطنت هارون دانست که از سوی سندی بن شاهک با سم و به دستور هارون در زندانی معروف به خانه مسیب در باب کوفه اتفاق افتاد. بر اساس این گزارش شهادت امام هفتم رجب سال ۱۸۳ هجری در سن ۵۴ سالگی بود و در مدینه السلام در مقبره معروف به مقابر قریش به خاک سپرده شد. نکته قابل توجه استفاده از عبارت «استشهد» و «ولی الله» برای امام است (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۹۹/۱) که می‌تواند با مذهب امامی طالقانی سازگاری داشته باشد. در برخی منابع امامیه به سال ۱۸۳ هجری و سن ۵۴ سالگی اشاره شده است (کلینی، ۴۸۶/۱). بر اساس برخی منابع اهل سنت آن حضرت هنگام بازگشت هارون از عمره در ماه رمضان سال ۱۷۹ هجری دستگیر و به بغداد منتقل شد و در زندان بود تا از دنیا رفت (خطیب بغدادی، ۲۹/۱۳). مشکلی که گزارش طالقانی دارد اینکه هارون در سال ۱۷۰ هجری به خلافت رسید و بر اساس نقل برخی منابع تاریخی (یعقوبی، ۴۱۴/۲؛ طبری، ۸/ ۲۷۱) و نیز خود این خبر آن حضرت در سال ۱۸۳ هجری از دنیا رفت؛ بنابراین سیزده سال از سلطنت هارون گذشته بود و عدد پانزده نمی‌تواند درست باشد.

گزارش دیگر طالقانی با اسناد غیر امامی و ناشناخته از گواهی گرفتن سندی بن شاهک از افراد مورد اعتماد مبنی بر اینکه امام به حالت عادی از دنیا رفته و مورد شکنجه قرار نگرفته است. این گزارش گویای حضور این افراد در مراسم تدفین امام از سوی سندی بن شاهک نیز است (صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ۳۸/۱-۳۷).

طالقانی به تاریخ زندگی امام رضا (ع) نیز توجه داشت و طی گزارش اطلاعاتی را بدست داده است. بر این اساس آن حضرت روز پنجشنبه یازدهم ربیع‌الاول سال ۱۵۳ هجری در مدینه، پنج سال پس از شهادت امام صادق (ع) متولد شد. سن آن حضرت چهل‌ونه سال و شش ماه بوده و بیست‌ونه سال و دو ماه زمان پدرش را درک کرد. مدت امامت آن حضرت بیست سال و چهار ماه بود و در بیست و نه سالگی به امامت رسید. شهادت امام در روز جمعه بیست و یکم ماه رمضان سال ۲۰۳ هجری در طوس و روستایی به نام سناباد از روستاهای نوقان بود و در خانه حمید بن قحطبه در کنار هارون دفن شد (صدوق، عیون اخبار الرضا (ع)، ۲۰/۱-۱۸).

۳-۷. گزاره‌های مرتبط با مهدویت

بخشی از اخبار طالقانی با تاریخ حضرت حجت (ع) و مهدویت پیوند دارد. او دو خبر درباره نصوص امامت آورد که با تعداد امامان اثناعشر ارتباط دارد. خبر اول روایت ابویصیر از امام صادق (ع) که

می‌گوید: دوازده مهدی از ما است؛ شش نفر آمدند و شش نفر باقی ماندند و در ششمی خدا هر چه بخواهد انجام می‌دهد (صدوق، عیون اخبار الرضا(ع)، ۶۹/۱). خبر بعدی نیز به روایت ابوحمزه از آن حضرت که به دوازده مهدی اکتفا شده‌است (صدوق، کمال الدین و تمام‌النعمه، ۳۳۹/۲-۳۳۸). در اخبار امامیه با اشاره به «منا اثناعشر مهدیا» اول آنان علی(ع) و آخرین آنان قائم(ع) ذکر شده‌است (ابن بابویه، ۲). خبر دیگر طالقانی روایت «نحن اثناعشر محدثون» از امام صادق(ع) است که صدوق به عنوان نصوص امامان از جمله حضرت حجت(ع) بهره گرفت (صدوق، کمال الدین و تمام‌النعمه، ۳۳۹/۲). این خبر در منابع متقدم (کلینی، ۱/ ۵۳۴؛ صفار، ۳۱۹) و نیز با سندی دیگر شبیه همین روایت از امام باقر(ع) آمده‌است (نعمانی، ۹۶).

طالقانی خبری از امام رضا(ع) درباره غیبت حضرت حجت(ع) و نبودن بیعت کسی بر گردن وی هنگام ظهور نقل کرد (صدوق، کمال الدین و تمام‌النعمه، ۴۸۰/۲) که با اخبار امامیه همخوانی داشت (ابن بابویه، ۱۱۶؛ نعمانی، ۱۷۱؛ صدوق، همان، ۳۰۳/۱). روایتی دیگر از طالقانی به‌نوعی اشاره به علت غیبت از جهت ترس دارد (صدوق، کمال الدین و تمام‌النعمه، ۳۲۹/۱-۳۲۸). این خبر مطابق با منبعی دیگر درباره غیبت است (نعمانی، ۱۷۵-۱۷۴). سخن پیامبر(ص) که مهدی از ما اهل بیت است و خداوند در یک‌شب امر او را اصلاح خواهد کرد (همان، ۱۴۵/۱)، گزارش دیگر طالقانی است که با بخشی از ابتدای سند همخوان با منابع دیگر است (احمد بن حنبل، ۷۴/۲؛ ابن ماجه، ۵۴۱/۵). او روایت دیگری از رسول خدا(ص) درباره فضایل علی(ع) نقل کرد که در ادامه اشاره بر امامت وی و امامان دیگر بعد از خودش کرد که نهمین فرزند حسین(ع) قائم(ع) امت آن حضرت است. بر اساس این خبر آن حضرت زمین را پر از عدل و داد خواهد کرد، همان‌طور که پر از جور و ظلم شده‌است (صدوق، کمال الدین و تمام‌النعمه، ۲۶۲/۱-۲۶۱).

برخی اخبار طالقانی در راستای امامت امام دوازدهم اختصاص به قائم(ع) و فرزند امام حسن عسکری(ع) دارد. در روایتی از امام صادق(ع) پس از آمدن سه نام محمد، علی و حسن (اشاره به اسامی سه امام آخر) به‌صورت متوالی نفر چهارم قائم است (صدوق، کمال الدین و تمام‌النعمه، ۳۳۴/۲). این خبر تقریباً با این سند در برخی منابع امامیه آمده‌است (نعمانی، ۱۸۰-۱۷۹). او در گزارش دیگر با اسنادی از دو نائب اول درباره نص امام حسن عسکری(ع) به امامت فرزندش و غیبت آن حضرت(ع) اشاره کرد. امام در جواب پرسشی فرزندش را حجت و امام بعد از خودش دانست که برایش غیبتی است (صدوق، کمال الدین و تمام‌النعمه، ۴۰۹/۲).

بر اساس خبری از امام هادی(ع) که طالقانی نقل کرده صاحب این امر کسی است که مردم می‌گویند هنوز متولد نشده‌است (صدوق، کمال الدین و تمام‌النعمه، ۳۸۲/۲). این خبر با سندی امامی که بخشی از ابتدا سند با این خبر مشترک است از امام هادی(ع) نقل شد و پدر صدوق از طریق سعد بن عبدالله اشعری آنرا دریافت کرد (ابن بابویه، ۱۰۹).

طالقانی اخباری درباره ولادت امام مهدی (ع) نقل کرد که یک مورد به روایت فردی به نام غیاث بن اسید است و دو مورد را همین فرد از محمد بن عثمان عمری (د. ۳۰۵ ق) وکیل دوم نقل کرد. غیاث ولادت آن حضرت را روز جمعه، هشتم شعبان سال ۲۵۶ دانست. وی نام مادر آن حضرت را ریحانه ذکر کرده که نرجس، صقیل و سوسن نیز گفته می‌شد. بخشی از این خبر به ذکر اسامی نواب اربعه اختصاص دارد و اینکه بعد از وفات علی بن محمد سمیری (د. ۳۲۹ ق) غیبت کبری آغاز شد (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمه، ۴۳۲/۲). او اخباری همگرا با داده‌های امامیه نقل کرد که متفاوت بودن ولادت امامان را تقویت می‌کرد. به گفته محمد بن عثمان هنگام ولادت آن حضرت در روز جمعه نوری از بالای سر ایشان به آسمان ساطع شد، سپس برای پروردگارش به سجده افتاد. ایشان بعد از بلند کردن سرش آیه ۱۸-۱۹ سوره آل عمران^۶ را تلاوت کرد (همان، ۴۳۳/۲). مختون متولد شدن امام و نفاس ندیدن مادرش مثل بقیه مادران ائمه (ع) نیز بخشی از گفته‌های محمد بن عثمان است (همان، ۴۳۳/۲).

شیخ صدوق دو خبر از طالقانی درباره ملاقات برخی افراد با حضرت حجت (ع) دریافت کرد (همان، ۴۴۳-۴۴۴/۲). خبر دوم طالقانی در منابع بعدی با اسنادی دیگر به روایت مردمان ری روایت شد (طوسی، الغیبه، ۲۵۳). گزارشی از طالقانی به روایت استادش محمد بن همام گویای آن است که محمد بن عثمان وکیل دوم خط حضرت حجت را می‌شناخت. بر اساس توقیعی نام بردن آن حضرت در مجامع عمومی ممنوع شد. بر اساس این خبر جواب نامه محمد بن همام درباره زمان فرج نیز بیانگر دروغ گو بودن وقت دهندگان ظهور بود (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمه، ۴۸۳/۲). این گزارش که در منابع بعدی بازتاب داشته (طوسی، الغیبه، ۳۲۴)، هر دو بخش آن همخوان با اخبار امامیه از امامان قبلی است (کلینی، ۳۳۳-۳۳۲ و ۳۶۸). طالقانی خبری درباره جوان بودن سیمای قائم (ع) هنگام خروج از امام رضا (ع) نقل کرد (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمه، ۶۵۲/۲). ظهور امام با سیمای جوان در روایاتی (نعمانی، ۱۸۸) همخوان با این گزارش است.

از اخبار مورد توجه طالقانی که بیانگر حسن اعتقاد وی نیز هست، ملاقات با حسین بن روح نوبختی، وکیل سوم از نواب اربعه است. محتوای این خبر درباره نبوت و مباحث پیرامون آن و پیوندش با امامت است. نکته قابل ذکر اینکه حسین بن روح به طالقانی گوید در دین خدا از نزد خود و به رأی خویش چیزی نمی‌گوید، بلکه مأخوذ از اصل و شنیده شده از حجت (ع) است (صدوق، کمال‌الدین و تمام‌النعمه، ۵۰۹-۵۰۷/۲).

^۶ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلَائِكَةُ وَ أُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ.

نتایج

محمد بن ابراهیم طالقانی از استادان روایی شیخ صدوق در مدرسه ری در نیمه نخست قرن چهارم هجری است. منابع رجالی و تراجم داده‌های قابل توجهی درباره این شخص ارائه نداده‌اند، ولی مرور روایت‌های نقل شده از وی فرضیه امامی بودن او را تقویت می‌کند. نقل‌های متعدد وی از رسول خدا (ص)، امام علی (ع)، امام صادق (ع) و امام رضا (ع) نشان از تعلق او به مذهب امامیه دارد. کنش‌های وی در زمینه نقل روایت به‌ویژه در بخش داده‌های کلامی در تثبیت مفاهیمی مانند عصمت امامان، خلقت نوری آن‌ها، نقش حجت الهی در برقراری جهان هستی، مشخصات امامان، تثبیت مفهوم مهدویت و نواب اربعه اثرگذار بوده‌اند و راه‌یابی روایت‌های فرد به مجموعه‌های شیخ صدوق اثرگذار در ماندگاری و نهادینه شدن این مفاهیم داشته‌است. مقایسه روایت‌های طالقانی با متون متقدم در بیشتر موارد نشان‌دهنده همگرایی و تطبیق مفاهیم مطرح شده در آن‌هاست. بهره‌وری طالقانی از استادان به نامی چون ابن عقده، عبدالعزیز بن یحیی جلودی مورخ بصری و نیز محمد بن همام نیز در پذیرش روایت‌های وی از سوی صدوق بی‌تأثیر نبوده‌است.

منابع

- قرآن کریم.
 نهج البلاغه.
 ابن حنبل، احمد بن محمد؛ مسند الإمام احمد بن حنبل؛ لبنان-بیروت؛ مؤسسة الرسالة؛ ۱۴۱۶ق.
 ابن سعد، محمد؛ الطبقات الكبرى؛ تحقیق: محمد عبد القادر عطا؛ بیروت؛ دار الکتب العلمیة؛ ۱۴۱۰ق.
 ابن عساکر، علی بن حسن؛ تاریخ مدینه دمشق؛ محقق: علی شیری؛ بیروت؛ دارالفکر؛ ۱۴۱۵ق.
 ابن ماجه، محمد بن یزید؛ سنن؛ محقق: بشار عواد؛ لبنان؛ دارالجليل؛ ۱۴۱۸ق.
 ابن ندیم، محمد بن اسحاق؛ الفهرست؛ بیروت؛ دار المعرفه؛ ۱۳۹۸ق.
 ابن بابویه، علی بن حسین؛ الامامه و التبصره من الحیره؛ قم؛ مدرسه الامام المهدي (ع)؛ ۱۴۰۴ق.
 ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین؛ مقاتل الطالبیین؛ تحقیق: سید احمد صقر؛ بیروت؛ دار المعرفة؛ بی تا.
 ابوحنیفه دینوری، احمد بن داود؛ الأخبار الطوال؛ تحقیق: عبد المنعم عامر مراجعه جمال الدین شیال؛ قم؛ منشورات الرضی؛ ۱۳۶۸ش.
 ابونعیم، احمد بن عبدالله؛ حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء؛ مصر؛ دار ام القرى.
 اردبیلی، محمد بن علی؛ جامع الرواه و ازاله الاشتباهات عن الطرق و الاسناد؛ لبنان؛ دار الاضواء؛ ۱۴۰۳ق.
 بخاری، محمد بن اسماعیل؛ صحیح البخاری؛ جمهوریة مصر العربیة؛ وزارة الاوقاف؛ المجلس الاعلی للثئون الاسلامیة؛ لجنة إحياء كتب السنة-مصر-قاهره؛ ۱۴۱۰ق.
 بلاذری، احمد بن یحیی؛ انساب الاشراف؛ بیروت؛ دار الفکر؛ ۱۴۱۷ق،
 بیهقی، احمد بن حسین؛ دلائل النبوه و معرفه احوال صاحب الشریعه؛ تحقیق: عبدالمعطی قلجی؛ بیروت؛ دارالکتب العلمیه؛ ۱۴۰۵ق.
 ثقفی، ابراهیم بن محمد؛ الغارات؛ محقق: جلال الدین محدث؛ تهران؛ انجمن آثار ملی؛ ۱۳۹۵ق.
 خطیب بغدادی، احمد بن علی؛ تاریخ بغداد؛ محقق: مصطفی عبدالقادر عطا؛ بیروت؛ دار الکتب العلمیه؛ ۱۴۱۷ق.
 خوبی، ابوالقاسم؛ معجم رجال الحدیث؛ قم؛ مرکز نشر آثار شیعه؛ ۱۴۱۰ق.
 رافعی قزوینی، عبدالکریم بن محمد؛ التدوین فی اخبار قزوین؛ بیروت؛ دارالکتب العلمیه؛ منشورات محمد علی بیضون؛ ۱۴۰۸ق.

- راوندی، قطب الدین؛ الخرائج و الجرائح؛ قم؛ مدرسه امام مهدی؛ ۱۴۰۹ ق.
- زمخشری، محمود بن عمر؛ الکشاف عن حقائق التنزیل و عیون الاقوال فی وجوه التأویل؛ بیروت؛ دارالکتب العربی؛ ۱۴۰۷ ق.
- سمعی، عبد الکریم بن محمد؛ الأنساب؛ تحقیق عبد الرحمن بن یحیی المعلمی الیمانی؛ حیدرآباد؛ مجلس دائرة المعارف العثمانیة؛ ۱۳۸۲ ق.
- صالحی شامی، محمد بن یوسف؛ سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد؛ محقق: عادل احمد عبدالموجود و علی محمد معوض؛ بیروت؛ دارالکتب العلمیه؛ ۱۴۱۴ ق.
- صدوق، محمد بن علی؛ الامالی؛ تهران؛ کتابچی؛ ۱۳۷۶.
- _____؛ التوحید؛ محقق، هاشم حسینی؛ قم؛ جامعه مدرسین؛ ۱۳۹۸ ق.
- _____؛ الخصال؛ محقق: علی اکبر غفاری؛ قم؛ جامعه مدرسین؛ ۱۳۶۲ ش.
- _____؛ علل الشرایع؛ قم؛ داوری؛ ۱۳۸۵ ش.
- _____؛ عیون اخبار الرضا (ع)؛ تهران؛ نشر جهان؛ ۱۳۷۸ ق.
- _____؛ فضائل الاشهر الثلاثة؛ محقق: غلامرضا عرفانیان؛ قم؛ داوری؛ ۱۳۸۵ ش.
- _____؛ کمال الدین و تمام النعمه؛ محقق، علی اکبر غفاری؛ تهران؛ اسلامیة؛ ۱۳۹۵ ق.
- _____؛ معانی الاخبار؛ محقق: علی اکبر غفاری؛ قم؛ دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین؛ ۱۴۰۳ ق.
- _____؛ من لایحضره الفقیه؛ قم؛ انتشارات جامعه مدرسین؛ ۱۴۱۳ ق.
- صفار، محمد بن حسن؛ بصائر الدرجات؛ محسن بن عباسعلی کوچه باغی، قم؛ مکتبه آیت الله المرعشی النجفی؛ ۱۴۰۴ ق.
- طبری، محمد بن جریر؛ تاریخ الأمم و الملوک؛ تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم؛ بیروت؛ دار التراث؛ ۱۳۸۷ ق.
- طبری آملی، محمد بن جریر؛ المسترشد؛ قم؛ کوشانپور؛ ۱۴۱۵ ق.
- طوسی، محمد بن حسن؛ الامالی؛ قم؛ دارالثقافه؛ ۱۴۱۴ ق.
- _____؛ الرجال؛ محقق: جواد قیومی؛ قم؛ مؤسسه النشر الاسلامی لجامعه المدرسین؛ ۱۳۷۳ ش.
- _____؛ الغیبه؛ محقق: عبدالله تهرانی و علی احمد ناصح؛ قم؛ دارالمعارف السلامیه؛ ۱۴۱۱ ق.
- _____؛ فهرست کتب الشیعه و اصولهم و اسماء المصنفین و اصحاب الاصول؛ قم؛ ستاره؛ ۱۴۲۰ ق.
- قاضی شوشتری، نورالله؛ احقاق الحق و إزهاق الباطل؛ قم؛ مکتبه آیت الله المرعشی؛ ۱۴۰۹ ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ تهران؛ دارالکتب الاسلامیه؛ ۱۴۰۷ ق.
- مفید، محمد بن محمد؛ الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد؛ قم؛ کنگره شیخ مفید؛ ۱۴۱۳ ق.

- نجاشی، احمد بن علی؛ رجال؛ قم؛ انتشارات جامعه مدرسین؛ ۱۴۰۷ق.
- نسائی، احمد بن علی؛ المجتبی من السنن (سنن نسائی)؛ ریاض-عربستان، اردن-عمان؛ بیت الافکار الدولیه؛ بی تا.
- نعمان بن محمد تمیمی مغربی؛ شرح الاخبار فی فضائل الائمه الأطهار؛ محقق: محمد حسینی جلالی؛ قم؛ مؤسسه نشر اسلامی؛ ۱۴۰۹ق.
- نعمانی، محمد بن ابراهیم؛ الغیبه؛ محقق: علی اکبر غفاری؛ تهران؛ نشر صدوق؛ ۱۳۹۷ق.
- نمازی، علی؛ مستدرکات علم رجال الحدیث؛ تهران؛ فرزند مؤلف؛ ۱۴۱۴ق.
- هلالی، سلیم بن قیس؛ کتاب سلیم؛ محقق: محمد انصاری زنجانی؛ قم؛ الهادی؛ ۱۴۰۵ق.
- یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب؛ تاریخ یعقوبی؛ بیروت؛ دار صادر؛ بی تا.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی